

УДК 271

КОЧЕРГІН ВОЛОДИМИР,*старший викладач кафедри культурології**Національного педагогічного університету України ім. М. П. Драгоманова, м. Київ*

РЕЦЕПЦІЯ ІСЛАМУ В РОСІЙСЬКІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ В 1990 - 2010-х рр.

У статті розглядаються основні підходи до сприйняття ісламу богословами, публіцистами та істеблїшментом РПЦ у період із 1990-х до 2010-х років. Автор у своїй розвідці користується моделлю теології релігій, яка пропонує поділ на ексклюзивізм, інклюзивізм та плюралізм. У контексті оповіді про офіційну позицію РПЦ розглядаються промови та листи Патріархів Алексія II та Кирила.

Ключові слова: міжрелігійні відносини; православно-мусульманські відносини; теологія релігій; ексклюзивізм; інклюзивізм; плюралізм; РПЦ.

Постановка проблеми. Інституціональний зв'язок між Українською та Російською православними церквами (далі в тексті - УПЦ та РПЦ відповідно) указує на можливість обміну культурними та богословськими¹ концепціями при вирішенні тих чи інших питань². Те саме стосується й питання співіснування православних із представниками інших релігій. Наявність усталених моделей сприйняття ісламу серед представників РПЦ та зміст цих моделей дають у поєднанні з комунікацією між представниками РПЦ та УПЦ можливість їх деяких екстраполяцій на українську ситуацію. Разом із тим, необхідно наголосити на кількох аспектах зазначеної проблематики, які сприятимуть повнішому розумінню багатоманітної та значною мірою делікатної ситуації з православно-мусульманськими відносинами. Передусім неадекватно говорити про повну тотожність російської та української ситуацій з ряду причин, серед яких особливо виділяються менша (порівняно з Росією) кількість мусульман, які традиційно мешкали на території сучасної України. Відповідно, можна вести мову про слабшу динаміку зростання мусульманської громади в Україні, що, своєю чергою, впливає на кількість апологетично-полемічної літератури з місіонерським забарвленням, що створює специфічне сприйняття ісламу та його образ серед прибічників православ'я. Крім того, фактична відсутність офіційних заяв від представників Української православної церкви (якщо не брати до уваги спільні комюніке Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій) щодо ісламу сама собою дає можливість вибрати одну з альтернатив, згідно з якими або православно-мусульманських суперечностей в Україні немає (що ставиться під питання з огляду на конфлікти у Білій Церкві та Хмельницькому щодо будівництва там мечетей), або ієрархи УПЦ вважають за потрібне не порушувати питання про сприйняття ісламу та протистояння чи співробітництво із ним в українському кон-

тексті. У будь-якому разі відсутність офіційної позиції може зашкодити не лише науковцям, які намагаються досліджувати це питання (що, зрештою, не є найбільшою проблемою), а й вірним УПЦ, які намагаються дізнатися позицію своєї церкви щодо ісламу та не знають, якими джерелами при цьому послуговуватися - чи то творами Іоанна Дамаскіна (православнобогобогослова, який першим вступив у полеміку з ісламом), чи то офіційною позицією Московської патріархії. У другому випадку доцільною видається окрема заява щодо того, якими документами у своїй діяльності (соціальної, богословської, місіонерської тощо) УПЦ послуговується від Московської патріархії, а які - видає сама. Таким чином, у загальних рисах постає проблемне поле, із яким стикається дослідник при спробах окреслення лише частини спектра православно-мусульманських відносин в Україні. У зв'язку із цим пропонуємо зробити короткий огляд праць сучасних російських православних теологів, присвячених осмисленню ісламу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Серед дослідників, які піднімали тему міжрелігійних відносин, можна назвати декількох, які вивчали ті чи інші аспекти християнсько-мусульманських (у тому числі православно-мусульманських відносин). Це Анастасій (Яннулаторос) [6], М. Батунський [8], О. Журавський [11], М. Киришко [1], О. Кисельов [2], О. Саган [5], Р. Силантьєв [18], О. Ярош [7] та інші. Разом з тим, можемо констатувати, що жоден із цих дослідників не розглядав тематику православно-мусульманських відносин крізь призму теології релігій³ та не досліджував особливостей дискурсу офіційних осіб РПЦ щодо ісламу.

Метою запропонованого нарису є дослідження ставлення представників РПЦ до ісламу в 1990-2010 рр.

Виходячи з поставленої мети, автор спробував вирішити такі **завдання**: визначити ставлення представників РПЦ до ісламу в межах підходу теології релігій та

¹ У контексті нашої статті пропонуємо вживати поняття "теологія" та "богослов'я" як синоніми.

² Обмін не тотожний абсолютному сприйняттю. Тобто окремі думки можуть перебувати в русі, взаємодії, але абсолютне прийняття отримують лише офіційні документи. Не забуваймо, що УПЦ є частиною РПЦ, хоча й наділена широкою автономією, а тому має підпорядковуватися другій лише в ряді канонічних питань.

³ Теологія релігій є підвидом теології, який виробляє моделі ставлення до представників іншої релігії. Загалом на сьогодні існують три основні позиції теології релігій - ексклюзивізм (стверджує можливість спасіння та істинність лише власної релігії), інклюзивізм (припускає можливість спасіння та істинності в декількох релігіях) та плюралізм (наголошує на рівності всіх релігійних традицій світу). Детальніше щодо теології релігій див.: [2].

тричасткового поділу, запропонованого російським дослідником О. Журавським [11 с. 158], виокремити особливості богословського та офіційного сприйняття ісламу, указати на деякі особливості слововжитку, що мають місце за офіційних зустрічей.

Виклад основного матеріалу. У періоді, зазначеному в назві статті, у РПЦ займалися не лише богословським осмисленням ісламу. З огляду на популярність там концепту "традиційної релігії"⁴, покликано розмежувати релігійний ринок поруч зі збереженням монополії та його закриттям для нових гравців, представники православ'я та ісламу (як представники "традиційних релігій") мають постійно контактувати між собою як у Міжрелігійній раді Росії⁵ [15], так і під час офіційних зустрічей [16, 19]. У зв'язку із цим доцільно було би поглянути не лише на суто богословські концепції сприйняття ісламу, а й на офіційні заяви ієрархів. На сьогодні дослідники визначають три головні лінії в ставленні до ісламу серед представників РПЦ: А. Журавський називає їх "ісламофільською, ісламофобською та офіційною" [11, с. 158]. Серед представників кожної з них пропонуємо побіжно розглянути твори та думки митрополита Омського та Таврійського Володимира (Ікіма) - на час написання своєї книги він був архієпископом Ташкентським та Середньоазійським, о. Даниїла Сисоева, Юрія Максимова, нинішнього Предстоятеля РПЦ Патріарха Кирила та його попередника - Патріарха Алексія II.

Митрополит Омський та Таврійський Володимир (у миру Василь Ікіма), 2001 року, будучи архієпископом Ташкентським та Середньоазійським, написав книгу "А друзів шукати на Сході", де спробував частково деконструвати наявні уявлення про іслам та православно-ісламський діалог⁶. Його праця, за словами автора, адресована "християнам та людям доброї волі, чий погляд на Іслам перекручені хибною інформацією" [9, с. 2]. Спроба подолання міфів про іслам в автора досить цікаво поєднується з конструюванням іншої міфології, яку умовно можна назвати "міфологією третьої сторони" - православно-мусульманському діалогу заважає таємнича "третья сторона" (за допомогою прикпливого аналізу можна побачити певні натяки на євреїв). Однією із засадничих особливостей зазначеної праці є те, що митрополит Володимир відмовляється від будь-якої богословської полеміки, щоправда, про причини своєї відмови він повідомляє лише наприкінці книги: "З'ясування спільних рис наших релігій - ось межа, яку не варто переступати в православно-мусульманському діалозі" [Там само, с. 54]. Перехід за цей кордон може призвести до негативних наслідків. Проте тут можна побачити суперечність, оскільки майже відразу після слів про неможливість комунікації з богословської проблематики в православно-мусульманських відносинах автор розпочинає виклад основ православного віровчення з метою адекватного, на його думку, пояснення базових понять христології, тринітології та маріології [9, с. 55]. Крім того, оповідаючи про іслам (в авторському

варіанті слова "Іслам" та "Православ'я" пишуться з великої літери⁷, на відміну від "протестантизму", "римокатолицтва", "юдаїзму"), поруч із руйнуванням тверджень на кшталт "іслам - релігія тероризму", "всі мусульмани - вбивці", "іслам - релігія жорстокості, яка не дала нічого нового для цивілізації" митрополит Володимир окреслює цілком миролюбний характер "традиційного ісламу", протиставляючи його "ваххабізму", або "радикальним рухам, які прикриваються у своїй діяльності ісламськими гаслами" [Там само, с. 7]. Унаслідок своєї достатньо м'якої позиції щодо ісламу можемо з певністю віднести митрополита до групи, яку А. Журавський назвав "ісламофілами", а в термінах теології релігій - до інклюзивізму.

До іншої групи, з умовною назвою "ісламофоби", можна віднести найбільш активних полемістів з ісламом: о. Даниїла Сисоева та Юрія (Георгія) Максимова. Розглянемо для початку контроверсійного православного полеміста, який загинув від рук убивць прямо в храмі, о. Даниїла Сисоева. У межах Російської православної церкви його можна назвати одним із тих місіонерів, які присвятили себе справі, що вимагає делікатного підходу, - богословській полеміці з ісламом. Утім, як засвідчує його життєва історія, о. Даниїл не надто добре виконав цю справу. Однією з основних праць, присвячених полеміці з ісламом, є його книга "Іслам. Православний погляд", де автор намагався показати, наскільки неадекватною, з точки зору православ'я, релігією є іслам. Поряд із слухними словами стосовно складнощів у міжрелігійних співбесідах, де православні перебувають у межах християнського дискурсу, а мусульмани - ісламського, іноді в автора виникали дивні думки на кшталт того, що "Іслам можна скоріше порівняти не з церквою - православною чи католицькою, а з такими проектами, як націонал-соціалістичне, комуністичне будівництво, сучасна глобалізація" [20, с. 7], або "місіонерство мусульман називається джихадом" [Там само, с. 12]. Стосовно останньої фрази, можна припустити, що сьогодні в середнього обивателя слово "джихад", якщо викликає взагалі якісь уявлення, то найперше пов'язані з тероризмом. А коли поважна людина, священник говорить про те, що джихад у мусульман є місіонерством, то найпершою реакцією середньостатистичного споживача інформації, певно, буде страх. Звичайно, добре поінформовані споживачі знають про те, що думки конкретного священника ще не є офіційною позицією всієї церкви, проте, як сказав інший богослов та місіонер А. Кураєв: "Історично, канонічно та богословськи на загал не зовсім зрозуміло, що таке "офіційна точка зору церкви" [12], унаслідок чого виникає цікава ситуація, коли на офіційному рівні відбуваються міжрелігійні зустрічі та обмін листами й думками, і водночас до певної міри толеруються (принаймні не застуджуються) думки окремих богословів, які можна розуміти як неадекватну інтерпретацію ісламу, яка, своєю чергою, може призвести до порушення міжрелігійного миру. До того ж варто зазначити, що на буденному рівні

⁴ Серед "традиційних релігій" як у православному, так і в державному дискурсі найчастіше фігурують православ'я (РПЦ), іслам, юдаїзм та буддизм.

⁵ Одним із ініціаторів створення якої була РПЦ.

⁶ Попри всю сумнівність використання терміна "міжрелігійний діалог" [див. 10], автор пропонує позначати цим словосполученням весь комплекс відносин, які спрямовані на побудування мирної взаємодії між представниками різних релігій, на кількох рівнях - побутовому (між вірянами), офіційному (на дипломатичному та інституційному рівнях) та теологічному (між теологами).

⁷ Доцільно зазначити, що навряд чи митрополит Володимир знайомий із концепцією, за якою дихотомія іслам/Іслам позначає розрізнення між власне релігійним компонентом (який позначається словом "іслам" з малої літери) та Ісламом як простором, посталим із влади, яка називала себе мусульманською. Детальніше про це пише дослідниця із Франції Анльєз Неф у колективній праці "Греки, араби і ми. Дослідження ісламофобії в гуманітарних науках" [4]. Зазначена причина дає підстави вважати, що написання слів "Іслам" та "Православ'я" з великої літери мають засвідчувати особисту авторську повагу до зазначених традицій.

може мати місце ототожнення офіційної церковної позиції, висловленої Собором, Синодом чи Патріархом та особистими міркуваннями того чи іншого священника. Не вдаючись до надто деталізованого аналізу поглядів о. Даниїла, зазначимо, що вони переважно є ексклюзивістськими, тобто визнають єдину спасительну можливість та істинність лише за православ'ям, а крім того, є прикладом сучасної православної ісламофобії, аргументація якої заснована на творах отців церкви та дореволюційних авторів, які, нагадаємо, не були знайомі з досягненнями сучасного ісламознавства та посплугували переважно міфами про іслам.

Дещо складніша ситуація з Юрієм Максимовим. Він є автором праць, пов'язаних з історіографією православно-мусульманських відносин, богословською критикою ісламу та коментарями стосовно поточних подій та "цивілізаційного" протистояння між християнством та ісламом. Крім того, у співворстві із К. Смоляром ним був написаний підручник з "православного релігієзнавства" [14], де автори розглянули нехристиянські релігії з точки зору православ'я⁸. З огляду на стислий обсяг публікації, оглянемо лише основні аспекти реценції ісламу Ю. Максимовим. Однією з останніх збірок, виданих автором, є "Виклик ісламу та Православна Церква" [13], видана у 2010 році в Москві та складена, за словами автора, із публікацій останніх десяти років - з 1998-го по 2008-й. Серед основних моментів у ставленні, сприйнятті та конструюванні образу ісламу Ю. Максимовим можна виокремити такі: по-перше, іслам сприймається ним як ворожа релігія, яка протистоїть християнству. По-друге, іслам асоціюється православним дослідником із релігією насильства та тероризму. По-третє, інтерпретація історичних подій відбувається в рамках "мови ворожості", тобто будь-які історичні контакти між православ'ям та ісламом подаються автором як протистояння, органічним продовженням цілої низки яких є сучасний стан православно-мусульманських (або, у ширшому контексті, християнсько-мусульманських) відносин. По-четверте, в окремих публікаціях Ю. Максимова простежуються тенденції до маніпуляцій та перекучення фактів, унаслідок чого відбувається дезінформація читачів. По-п'яте, відсутність засудження чи критики текстів Ю. Максимова з боку офіційних осіб РПЦ може засвідчувати або імпліцитну підтримку позиції зазначеного дослідника, або відсутність зацікавлення відповідних осіб подібного роду проблемами.

Нарешті, третьою позицією з класифікації А. Журавського є офіційна, під час розгляду якої послугуватимемо текстом виступу Святішого Патріарха Московського і всієї Русі Кирила, під час зустрічі з муфтіями регіонів, що входять до складу Північно-Кавказького федерального округу, яка відбулася 13 грудня 2012 р., та відповіддю його попередника Алексія II на ініціативу 138 мусульманських богословів, за назвою "A Common Word between Us and You". Звичайно, при дослідженні подібних дій украй важливо враховувати такі особливості, як наявність особистого знайомства чи навіть дружби між особами, які зустрічаються (гарним при-

кладом є зустріч Московського Патріарха Алексія II з Головою управління мусульман Кавказу Шейх-уль-ісламом Аллахшукором Пашазаде, які були знайомі між собою ще за радянських часів, коли однаково переслідувалися як православ'я, так й іслам, унаслідок чого обидва релігійні лідери були поєднані між собою дружніми стосунками) та привід, із якого відбувається зустріч (святкування чи то спроба вирішення певних соціальних проблем, як це відбувається на рівні Міжрелігійної ради Росії), та інші.

13 жовтня 2007 року 138 мусульманських богословів різних напрямків написали відкритого листа до очільників різних християнських деномінацій та релігійних груп із метою засвідчення ним поваги та необхідності пошуку взаєморозуміння, яке базувалося б на двох принципах, спільних для християн та мусульман - любові до Бога та любові до ближнього [21, с. 7]. Назвою ініціативи був уривок Корану (3:64), де "Люди писання" закликаються до пошуку "спільного слова". Серед тих лідерів християнських спільнот, хто відповів на таку ініціативу, був і Патріарх Московський і всієї Русі Алексій II (Рідігер). Окрім дипломатичних формулювань, які зазвичай характеризують подібні заяви, можна виділити декілька особливостей, що можуть стати в нагоді для розуміння офіційної позиції Російської православної церкви, висловленої Патріархом. Перш за все, у документі констатується наявність спільних цілей, задля досягнення яких необхідне чітке розуміння "релігійних цінностей одне одного" [16], далі Алексій II погоджується з орієнтацією як ісламу, так і православ'я на любов до Бога та ближнього. Проте згодом робиться наголос на тому, що немає необхідності до пошуку якогось "спільного мінімуму", який "зафіксував би збіг у нашій вірі та був би по-богословському достатнім для релігійної віри людини. Жодне віроповчальне положення в християнстві та ісламі неможливо розглядати осторонь від його унікального місця в богословській системі. Інакше відбувається розмивання власної релігійної ідентичності та з'являється загроза руху шляхом змішування віри" [Там само]. Наведений уривок досить чітко формулює позицію Московської патріархії щодо міжрелігійної комунікації, згідно з якою, без огляду на існуючі подібності між православ'ям та ісламом, на першому місці знаходиться власна релігійна ідентичність, а мова про діалог може йти лише тоді, коли ідентичність залишається стійкою. Подальший аналіз зазначеного тексту може вказати ще на декілька цікавих особливостей: так, констатується необхідність божественної місії Ісуса Христа як утіленого Слова Божого, що є маркером ексклюзивізму (як сотеріологічного, так й епістемологічного); необхідність спільного протистояння православ'я та ісламу викликам секулярного світу; розвиток православ'я та ісламу в якості "традиційних релігій" для Росії тощо. Разом із тим, текст відповіді умовно можна поділити на дві частини - богословську та дипломатичну. Якщо в першій частині йдеться про любов, утілення Ісуса Христа, то друга частина написана дипломатичною мовою, де найчастіше згадуються такі поняття як "традиційна релігія", "батьківщина", "захист", "протистояння", "співвітчизники", причому посилення на Євангеліє чи твори отців церкви подаються лише в першій (богословській) частині документа. Це може бути свідченням сучасного підходу до міжрелігійних відносин у РПЦ, де поруч зі спробами богословського діалогу існує більш активний діалог на соціальному та політичному рівнях.

Отже, якщо спробувати підсумувати огляд офіційної позиції РПЦ щодо ісламу часів патріаршества Алексія

⁸ Вживання терміна "конфесійне релігієзнавство" видається вкрай недоречним через те, що "релігієзнавство" (якщо розуміти під цим словом академічне вивчення релігій) у жодному разі не може бути конфесійним, оскільки виникатиме термінологічне протиріччя. Унаслідок цього краще використовувати концепт теології релігій, або релігіології. Детальніше це питання розглядалося автором статті під час конференції "Дні науки філософського факультету-2012", стислий виклад думок можна прочитати в збірці [2].

II, можна зазначити таке. По-перше, спроби міжрелігійних контактів існували на декількох рівнях і тоді, коли на теологічному рівні робилися спроби викладу власного віровчення зрозумілою для співрозмовника мовою, на соціально-політичному рівні мали місце апеляції до спільного минулого, батьківщини, необхідності протистояння викликам сучасного світу тощо. По-друге, якщо спробувати дослідити богословську частину тексту, очевидним стає ексклюзивізм РПЦ, оскільки відбуваються нагадування про виняткову місію Ісуса Христа, який, нагадаємо, в ісламі сприймається відмінно від християнства.

Відмінність міжрелігійних контактів часів патріаршества Алексія II та Кирила стає очевидною за спроби порівняння відповіді Патріарха Алексія II на ініціативу "A Common Word..." та виступу Патріарха Кирила на зустрічі з муфтіями регіонів, які входять до складу Північно-Кавказького федерального округу⁹. Зазначена зустріч мала місце під час активного запровадження навчальних курсів "Основи релігійної культури та світської етики" у середніх школах, що значною мірою пояснює апеляцію предстоятеля РПЦ до питань освіти та виховання. Головними тезами виступу Патріарха були необхідність виховної роботи релігійних організацій, апеляція до спільних цінностей, досвіду міжнаціонального співіснування. Цікавою особливістю є те, що використання терміна "міжрелігійний" відбулося лише одного разу, наприкінці тексту, тоді як для опису відносин між народами Північного Кавказу та Росії (мусульман і православних) Патріарх Кирил використовував слово "міжнаціональні стосунки". Наприклад, констатує сучасний стан речей, він говорив про "акти тероризму, залякування, провокацію міжнаціональних конфліктів. Усе це відбивається на міжнаціональних стосунках" [19]. З одного боку, подібний дискурс може засвідчувати орієнтацію Патріарха на соціальну комунікацію, яка є більш практичною та конструктивною (особливо з огляду на образ "ефективного менеджера" та державницького патріота, який закріпився за Патріархом Кирилом ще за часів, коли він був митрополитом Смоленським та Калінінградським, головою Відділу зовнішніх церковних зв'язків [17, с. 10]), замість теологічних міркувань щодо того, чи в одного Бога вірять православні християни та мусульмани. Проте з іншого боку, цей вияв міжрелігійного контакту все ще чекає на "свого дослідника", який зможе простежити всі причинно-наслідкові зв'язки та проаналізувати сучасний стан справ.

Висновки

Підсумовуючи наш короткий огляд рецепції ісламу в сучасній РПЦ, можемо а) констатувати наявність православно-мусульманських контактів на індивідуальному та організаційному рівні; б) указати на те, що, власне богословське осмислення ісламу відбувалося й має місце за двома векторами - православним осмисленням місця ісламу в сучасному світі та "порівняльною теологією" - спробою пошуку православних відповідей на мусульманські питання та порівнянням отриманих відповідей із мусульманськими аналогами; в) зауважи-

⁹ Звичайно, ведучи мову про різні ініціативи, потрібно пам'ятати про відмінності між співрозмовниками патріархів - якщо Алексій II відповідав на лист, який був ініціативою мусульманських теологів, унаслідок чого було досить складно не приділяти увагу богословській проблематиці, то Кирил вів бесіду стосовно впровадження навчального курсу "Основи релігійної культури та світської етики" в загальноосвітніх школах Росії.

ти зміну вектора від богословської до соціально-політичної риторики в офіційному дискурсі РПЦ; г) назвати ексклюзивізм домінуючою позицією при розгляді ісламу представниками РПЦ з точки зору теології релігій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кирюшко М. І. Діалог мусульман і християн як складова гармонійних міжконфесійних відносин / М. І. Кирюшко // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні. - 2005. - С. 80-86.
2. Кисельов О. С. Вивчення мусульмансько-християнських відносин в Україні: завдання, методи та проблеми / О. С. Кисельов // Наука. Релігія. Суспільство. - 2009. - № 1. - С. 119-122.
3. Кочергін В. В. Теологія релігій як розділ теології та релігіологічна дисципліна / В. В. Кочергін // Дні науки філософського факультету - 2012 : міжн. наук. конф. (2012; Київ) (матеріали доповідей та виступів) / [редкол. А. Є. Конверський (та ін.)]. - К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. - Ч. 4. - С. 8-11.
4. Неф Анльєз. Викладати історію середньовічного Ісламу. Між підозрою і суперечністю / Анльєз Неф // Греки, араби і ми. Дослідження ісламофобії в сучасних гуманітарних науках / [за ред. Ф. Бютгена та ін. ; пер. з французької та наук ред. А. Рєпа]. - К. : Ніка-Центр, 2012. - С. 212-253.
5. Саган О. Н. Православ'я й іслам: до проблеми богословського діалогу / О. Н. Саган // Українське релігієзнавство. - 2004. - № 5. - С. 7-14.
6. Яннулос А. Архієпископ Тиранський і всієї Албанії. Діалог з ісламом з православного погляду / Анастасій Яннулос // Людина і світ. - 2003. - № 5 (512). - С. 2-5.
7. Ярош О. А. Християнсько-мусульманський діалог в секуляризованому суспільстві: методологічні проблеми / О. А. Ярош // Християнсько-мусульманський діалог в контексті євроатлантичних прагнень України. - К. : Світ Знань, 2006. - С. 21-24.
8. Батунский М. А. Россия и ислам : в 3 т. / М. А. Батунский. - М. : Прогресс-Традиция, 2008. - Т. 2. - 596 с.
9. Владимир, архиепископ Ташкентский и Среднеазиатский. ...А друзей искать на Востоке. Православие и Ислам: протистояние или содружество? / Архиеп. Владимир. - Ташкент : Издательство Ташкентской и Среднеазиатской епархии, 2000. - 64 с.
10. Владыченко Л. Д. "Реальность" межрелигиозного диалога / Л. Д. Владыченко // Наука и религия: перспективы диалога в современном мире. - Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2008. - С. 13-18.
11. Журавский А. В. Православная миссионерская деятельность среди мусульман России / А. В. Журавский // Россия и мусульманский мир: Инаковость как проблема / [отв. ред. выпуска А. В. Смирнов]. - М. : Языки славянских культур, 2010. - С. 128-161.
12. Кураев А. Меч лежит в колыбели ислама... [Електронний ресурс] / А. Кураев. - Режим доступу : <http://polit.ru/article/2013/04/30/kuraev/> (перевірено 17.07.2013 року).
13. Максимов Ю. Вызов ислама и Православная Церковь / Ю. Максимов. - М. : Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2010. - 224 с.
14. Максимов Ю. Православное религиозоведение: Ислам, Буддизм, Иудаизм / Ю. Максимов, К. Смоляр. - М. : Изд-во храма пророка Даниила на Кантемировской, 2008. - 304 с.
15. Общая информация - Межрелигиозный совет России / [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://interreligious.ru/mezhreligioznyy-sovet-rossii/obshchaya-informaciya/> (перевірено 14.06.2012 року).
16. Ответ Предстоятеля Русской Православной Церкви на открытое письмо 138 мусульманских богословов [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/db/text/391673.html> (перевірено 17.07.2013 р.)

17. Православная церковь при новом патриархе / [под ред. А. Малашенко, А. Филатова] ; Моск. Центр Карнеги. - М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. - 415 с. - (Религия в Евразии).

18. Силантьев Р. А. Исламо-христианский диалог в России в новейший период / Р. А. Силантьев // Вопросы философии. - 2010. - № 9. - С. 177-184.

19. Слово Святейшего Патриарха Кирилла на встрече с мифтиями регионов, входящих в состав Северо-Кавказского федерального округа [Электронный ресурс]. - Режим дос-

тупу : <http://www.patriarchia.ru/db/text/2649689.html> (перевірено 14.06.2012 року).

20. Сысоев Даниил, священник. Ислам. Православный взгляд / Священник Даниил Сысоев. - М. : Автономная некоммерческая организация "Духовное наследие", 2011. - 96 с.

21. A Common Word between Us and You. A 5-Year Anniversary Edition. MABDA. English Monograph Series № 20. The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought, Amman, Jordan, 2012. - 258 p.

Кочергин Владимир,

старший преподаватель кафедры культурологии

Национального педагогического университета Украины им. М. П. Драгоманова, г. Киев

РЕЦЕПЦИЯ ИСЛАМА В РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В 1990 - 2010-х гг.

В статье рассматриваются основные подходы в восприятии ислама богословами, публицистами и истеблишментом РПЦ в период с 1990-х до 2010-х гг. В своем исследовании автор использует модель теологии религий, предлагающей деление на эксклюзивизм, инклюзивизм и плюрализм. В контексте рассказа про официальную позицию РПЦ рассматриваются речи и письма Патриархов Алексия II и Кирилла.

Ключевые слова: межрелигиозные отношения; православно-мусульманские отношения; теология религий; РПЦ; эксклюзивизм; инклюзивизм; плюрализм.

Kochergin Volodymyr,

senior lecturer, Department of Culturology of the

National Pedagogical Drahomanov University (Kyiv, Ukraine)

PERCEPTION OF ISLAM IN THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN 1990's - 2010's

Complex issue of the Muslim-Christian relations raises new questions in contemporary globalized age. Theologians, writers and establishment of the contemporary Russian Orthodox Church have different points of views on the interreligious relations - from exclusivist to inclusivist. In proposed article the author tries to understand main trends in these kinds of attitude using the scheme of the theology of religions.

Scholars of religion talking about Eastern Orthodox Churches emphasize the conservatism of its creed which was generally formulated in the early Middle Ages. In comparison, current situation challenges theologians and clerics to rethink old statements and to update its creed and practice making them more competitive on religious market. Modernizing inclinations usually opposed by conservative groups of believers. Today the Russian Orthodox Church (ROC), according to particular data, is the biggest Orthodox Church worldwide. Issue of interreligious relation, which is correlated with challenge of pluralism, holds an important place in its life. Let's take a look at them from the perspective of Orthodox-Muslim relations.

Analyzing the attitude of the Russian Orthodox Church towards Islam and Muslims three types of sources can be identified. The first one comprises official documents, speeches and letters of the ROC officials - patriarchs, metropolitans, archbishops and others. The second type of sources consists of theological and popular prescriptive works about the attitude of the Orthodox Christians towards Islam. The third type of sources are the results of the interviews with the ROC believers about their attitude to Muslims and Islam. The paper comments on the examples of the first and second types of sources and explains methodological and practical problems connected with the third type.

Keywords: interreligious relations; orthodox-muslim relations; theology of religions; Russian Orthodox Church; exclusivism; inclusivism; pluralism.

REFERENCES

1. Kyriushko M. I. (2005), The Dialogue between Muslims and Christians as a part of harmonique interreligious relations, *Actual questions of interconfessional relations in Ukraine*, pp. 80–86 (ukr).

2. Kyselov O. (2009), Study of the Muslim-Christian relations in Ukraine: tasks, methods and issues, *Science, religion, society*, 1, pp. 119–122 (ukr).

3. Kochergin V. (2012), Theology of religions as a part of theology and religiological discipline, *Days of Science Faculty of Philosophy – 2012, International scientific conference*, 4, pp. 8-11 (ukr).

4. Nef Anlies (2012), To teach the history of medieval Islam: between suspicion and contradiction, *The Greeks, Arabs and us. Research Islamophobia in modern human sciences*, Kyiv, pp. 212-253 (ukr).

5. Sahan O. (2004), Orthodoxy and Islam: the issue of theological dialogue, *Ukrainian Journal for the Study of Religion*, 5, pp. 7–14 (ukr).

6. Yannulatos A. (2003), Dialogue with Islam from the Orthodox point of view, *Man and World*, 5 (512), pp. 2-5 (ukr).

7. Yarosh O. (2006), Methodological issues of the Christian-Muslim dialogue, *Christian-Muslim dialogue in the context of the Euro-Atlantic aspirations of Ukraine*, Kyiv, pp. 21-24 (ukr).

8. Batunsky M. (2008), Russia and Islam, Moscow, vol. 2, 596 p. (rus).

9. Vladimir, Archbishop of Tashkent and Middle Asia (2000), *Orthodoxy and Islam: confrontation or friendship?*, Tashkent, 64 p. (rus).
10. Vladychenko L. (2008), "Reality" of interreligious dialogue, *Science and religion: perspectives of dialogue in the modern world*, Volgograd, pp. 13-18 (rus).
11. Zhuravskiy A. (2010), *Orthodox missionary between Russian Muslims, Russia and the Muslim world: The otherness as a problem*, Moscow, pp. 128-161 (rus).
12. Kurayev A. (2013), *The sword is in the roots of Islam...*, available at: <http://polit.ru/article/2013/04/30/kuraev/> (rus).
13. Maksimov Yu. (2010), *The Challenge of Islam and Orthodox Church*, Moscow, 224 p. (rus).
14. Maksimov Y., Smolyar K. (2008), *The Orthodox study of religions: Islam, Buddhism, Judaism*, Moscow, 304 p. (rus).
15. Interreligious Council of Russia. Main page, available at: <http://interreligious.ru/mezhreligioznyy-sovet-rossii/obschaya-informaciya/> (rus).
16. The answer of the head of the Russian Orthodox Church on the open letter of 138 Muslim theologians (2008), available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/391673.html> (rus).
17. Malashenko A., Filatov A. (2012), *Orthodox Church and the new Patriarch*, Moscow, 415 p. (rus).
18. Silantjev R. (2010), *Islam-Christian Dialogue in Russia in the contemporary age*, *Problems of Philosophy*, 9, pp. 177-184 (rus).
19. Words of His Holiness Patriarch Kirill meeting with the muftis regions belonging to the North Caucasus Federal District, available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/2649689.html> (rus).
20. Sysoyev D. (2011), *Islam. The Orthodox view on it*, Moscow, 96 p. (rus).
21. *A Common Word between Us and You. A 5-Year Anniversary Edition*. MABDA. English Monograph Series № 20. The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought (2012), Amman, Jordan, 258 p. (engl).

© Кочергін Володимир

Надійшла до редакції 08.04.2014

УДК 141.7:316.64:32:34"65"

КРАСНОКУТСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР,

кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету

ОСОБЛИВІСТЬ ПРОЯВУ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ В АНТИЧНУ ДОБУ

У статті досліджено особливості прояву взаємозв'язку політичної та правової свідомості й одночасно із цим - розвитку державотворчої ідеології як специфічного різновиду теоретично обґрунтованої практичної свідомості в античну добу. Установлено, що такий взаємозв'язок в умовах існування соціально неоднорідного суспільства західної цивілізації періоду античності обумовлював взаємодію двох позначених форм суспільної свідомості, що відбувалась у форматі односторонньої дії політичної свідомості на правову свідомість (перша форматна лінія взаємодії) і водночас переважно асиметричного зворотного впливу правосвідомості на політичну свідомість (друга форматна лінія), у чому й полягає найбільш загальна особливість прояву цього взаємозв'язку, а разом із тим і розвитку ідеології державотворення в античну добу.

Ключові слова: *політична свідомість; правова свідомість; ідеологія державотворення; державна влада; античність.*

Постановка проблеми. Осмислення провідної закономірності державотворчого ідеологічного явища, специфіки її прояву на різних етапах історії, зокрема, в античні часи, - невід'ємні фрагменти дослідження проблеми формування ідеології державотворення. Як і будь-який соціальний феномен, що існує в історичному просторі-часі, ідеологія державотворення у своєму розвитку підпорядкована певним закономірностям, кожна з яких постає, як відомо, у формі прояву того чи іншого закону, тобто суттєвого, стійкого, повторюваного, внутрішнього, об'єктивного й необхідного зв'язку всіх предметів і явищ. Орієнтуючись на процесуальну, каузальну природу державотворчої ідеології, ми раніше виявили взаємозв'язок, що існує між двома її складовими - політичною свідомістю й правосвідомістю; з'ясували ха-

рактик цього взаємозв'язку, який зумовлює зміну, розвиток державотворчого ідеологічного явища [3]. Осмислення провідної закономірності останнього, специфіки її прояву на різних етапах історії, у тому числі в часи античності, - невід'ємні фрагменти дослідження проблеми формування означеної ідеології, розв'язання якої, безперечно, сприятиме розбудові справжньої суверенної та незалежної державності, демократичної, соціальної, правової держави в умовах буття сучасного українського суспільства. А отже, з'ясувавши провідну закономірність становлення й розвитку досліджуваного ідеологічного феномена, можемо перейти до аналізу особливостей її прояву на різних етапах історії, розпочавши його, цей аналіз, із часів сивої давнини - античної доби.